

Måste man vara religiös för att förstå konsten?

Referat av samtal mellan författaren Lena Andersson och teaterkritikern Leif Zern. Samtalsledare Carl Tham.

Utgångspunkten för samtalet var humanisternas manifest mot religiöst förtryck i DN på försommaren som kom att ifrågasättas av Leif Zern som sedan fick svar av Lena Andersson i en kolumn. Leif Zern inledde med att återknyta till sitt inlägg där han utgick från de mystiska erfarenheter som återfinns hos många diktare och även inom religionen, till exempel hos mästern Eckardt – texter som slog an en sträng hos honom, även om han var ateist. Han citerade Gunnar Ekelöf som skrivit ”av intet, genom intet, till intet” och som i sin sena diktning gärna uppehåller sig vid ”religiösa” motiv som meningen med livet och döden.

Ekelöf var också influerad av buddistiskt tänkande, och mellan kristen mystik och buddism finns starka beröringspunkter, sade Zern. Ekelöf var dock endast en bland många författare, och särskilt diktare, som fört in dessa frågor i den litterära modernismen och han nämnde Werner Aspenström, Harry Martinson m fl. Hos alla finns den religiösa resonansbotten som utgör en uråldrig del av vår kultur.

För egen del kunde Zern anlägga en historisk aspekt på detta fenomen, men det var också så att dessa diktare talade till honom på ett personligt plan och han menade att han, i sin tur, bara var en av tusentals läsare som igenkänner någonting hos sig själva i denna dikt. Djupt inom mig, i mitt medvetande finns en mottaglighet för den mystiska traditionen, sade Zern, att utdefiniera religionen som ”sagor” osv innebär en trivialisering som bortser från religionens roll också för konstförståelsen.

Carl Tham replikerade att man inte behövde tro på de obefläckade avelsen för att kunna gripas av en madonnamalning av Bellini, något som Zern höll med om. Han var själv oerhört förtjust i kompositören Bruckner, inte för hans djupa religiositets skull utan för hans musik – religiös eller ej. Detsamma gäller Bach, samtidigt som man inte kan förneka att dessa tonsättare, bland många andra, varit religiöst inspirerade och kanske aldrig hade skrivit sin musik annars. Zern menade att det finns olika former av religiositet. I den moderna litteraturen, ända från Atterbom och Stagnelius och framåt, bearbetas främst en känsla av tomhet och meningslöshet, hos den norske dramatikern Jon Vosse kan mörkret brytas mot ljus, något som han också funnit i en scen hos Strindberg, som Olof Lagercrantz skrivit om i sina eftertankar om författaren efter sin stora Strindbergsbiografi. Strindberg står där vid ett barns grav och stirrar ned i den mörka graven då han plötsligt ser ett ljus breda ut sig därnere. Kanske var det hans dåliga samvete efter att han och Siri von Essen lämnade sitt första barn till en änglamakerska, men scenen illustrerar ändå en rörelse, en process där nihilismen kan bytas mot något livsbejakande, något som många människor erfarit i sina egna liv och som också kan karaktärisera en depression som byts i en känsla av befrielse.

Lena Andersson ansåg också hon, i likhet med mystikerna, att människan när outgrundlig och outtömlig, men det var ingenting som man måste vara religiös för att anse. Hon tyckte illa om den dunkelhet som vidlåder det religiösa språket, det är som om man inte heller vill att denna dunkelhet ska skingras och efterträdas av den rationalism som hon bekände sig till och som är en förutsättning för den typ av samhälle som vi lever i. Hon tog avstånd från begreppet ”ljusets fängelse” som ett sätt att förringa denna rationalitet. Att förstå konst trodde hon inte heller förutsatte religion utan snarare bildning – man måste skolas för att kunna tolka de symboler och annat som finns i konsten, det var inte en fråga om tro. Och hon förstod inte heller skillnaden mellan religion och tro, vad man egentligen menar med det. Själv hade hon nytta av sina kunskaper både om den kristna traditionen och de grekiska gudasagorna – det var inga sagor för ålderdomshemmet – och hon hoppades att Zern skulle gå över till den ”andra sidan”, han skulle behövas där och

hon trodde att det egentligen var där han hörde hemma. Zern svarade, att han nu var på väg att långsamt gå över till Lena Anderssons sida.

Det är för mycket religion i Sverige, ansåg Lena Andersson, och religionen har dessvärre tilltagit de senaste 20 åren, vilket hon beklagade. Beträffande meningslösheten så var problemet att livet faktiskt är meningslöst, sade hon, det är ofta tomt och de som funnit tröst mot detta i religionen var att gratulera. Hon hade inte gjort det, men för varje människa var det förstås en uppgift att hitta ett sätt att hantera denna meningslöshet. Tomheten är ett faktum, sade hon, en del kan lösa upp den känslan genom att gå på fotboll, andra genom att "tro på Gud".

Carl Tham ville aktualisera det ateistiska manifestet som presenterades av humanisterna i DN på försommaren, kunde det bara avfärdas som en "trivialisering" av religionen? Varpå Zern svarade att rationaliteten, vetenskapen och förnuftet inte kan förklara allt, att det finns gränser för vad man kan komma åt med de verktygen. I vår kultur finns en övertro på förnuftet, sade han, och en nedvärdering av känslorna, men han menade att känslan var nödvändig också för tanken och förnuftet. Här hänvisade han till tänkare som Habermas, Poul Ricour och framför allt filosofen Martha Nussbaumen, en stark förespråkare för känslan som förutsättning för ett sant förnuftet. Nussbaum använder litteraturen som en kunskapskälla om människan - det finns ingenting irrationellt i detta, menade han, det blir i stället en mera fullödig, fördjupad bild. Mot det empiriska sanningsbegreppet ville han ställa en djupare, mera komplicerad förståelse av människans villkor, en förståelse som öppnar dörren till både konst, litteratur och religiös erfarenhet. Och han talade om religionen som ett språk som man kunde tyda.

Carl Tham tog upp det religiösa förtrycket i världen, som humanisterna vände sig mot i sitt manifest, och slog ett slag för det sekulariserade samhället. Lena Andersson underströk att hon själv inte var naturvetare utan tvärtom synnerligen intresserad av konst och litteratur, men hon vände sig mot det godtyckliga sättet att applicera tron på ett ologiskt fenomen som Jesu uppståndelse. Dock var hon själv ofta upptagen av människans inre och hennes känslor, det var därför hon läste böcker och även själv skrev böcker som kunde lyfta från verkligheten.

Leif Zern återkom till att religion inte är teori och att ingen har blivit religiös genom ett "gudsbevis" även om teologin sysslat mycket med sådant. Religion var i stället ett sätt att leva, sade han, och anknöt till Wittgenstein, en insikt som för övrigt också återfinns i bibeln där Jesus säger till sina efterföljare att den väsentliga frågan inte är om de tror utan hur de har levat. Zern anknöt också till den norske filosofen Arne Naess bok "Livsfilosofi", som i sin tur inspirerats av Spinoza och hans försvar för intuitionen. Varpå Lena Andersson svarade med ett försvar för välfärdsstatens förutsägbarhet och icke känslomässiga krav på att alla behandlas lika, oavsett vad man tycker om var och en. Hon åberopade också Ingmar Hedenius åtskillnad mellan patetisk tro, som är mera av det utåtriktade, känslomässiga slaget och en inre tro, som innebär en äkta gudstro. Frågan var kanske vilken tro det är som kommit på modet på nytt, nu när det sekulariserade Sverige åter kanske håller på att bli mer religiöst – något som för övrigt aldrig ifrågasattes i debatten.

Leif Zern sade att man inte kan reducera religionen till något privat, den har tvärtom spelat en mycket stor roll i utvecklingen av det mänskliga samhället, särskilt kanske då de monoteistiska religionerna vars tro på en enda gud banat vägen för en universalism också när det gäller människorna. Religionen har också haft en stor betydelse för utvecklingen av en moralisk sensibilitet, för den höga värderingen av människan osv, menade han. Allt det som vi inte kan förklara i tillvaron, det hårbärger religionen, det tar religionen hand om. Religionen är inte ett antal dogmer utan en rörelse, ett provisorium i ständig förändring – även om det också finns starka krafter som vill fastslå "eviga sanningar" – detta, menade dock Zern, är inte religionens sanna väsen, utan det är frågorna, inte svaren. Och här åberopade han också litteraturprofessorn Anders Olssons bok "Längtan till intet", som behandlar författarens förhållande till tillvarons gåta.

Lena Andersson avslutade debatten med att säga att det fanns en antivästerländsk kärna i de attacker som nu riktas mot rationalitet och förnuft, ett avståndstagande från det moderna och upplysta samhället som hon vände sig starkt emot.

Kerstin Vinterhed